

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Ο ΛΟΥΗΣ δεν μπορούσε να πει κο-ο, όπως οι άλλοι κύκνοι ή να κλάψει από πραγματικό φόβο ή έστω να προσποιηθεί ότι κλαίει. Μπορούσε να πλατσουρίζει στο νερό πετώντας το μακρύτερα από κάθε άλλο κύκνο αλλά δεν μπορούσε να ξεφωνίσει πλατσουρίζοντας. Όλοι γνωρίζουμε ότι το βουβό πλατσούρισμα δίνει μισή χαρά! Ο Λούης φοβόταν να είναι διαφορετικός και λυπόταν αφάνταστα. Ο καθένας είχε φωνή. Γιατί όχι κι αυτός; Κατόπιν, θυμήθηκε ότι ο πατέρας του του είχε πει πως υπάρχουν συσκευές που μετατρέπουν τον αέρα σε ήχους. «Θα προσπαθήσω να βρω αυτό που χρειάζεσαι. Δεν ξέρω πώς θα τα καταφέρω, αλλά την κατάλληλη στιγμή θα το κατορθώσω», του είχε υποσχεθεί. Ο Λούης αισθάνθηκε καλύτερα, αλλά δεν μπορούσε να περιμένει. Πέταξε μακριά για το σχολείο του με τον Σαμ, ένα κυκνάκι που συνάντησε στη λιμνούλα. Εκεί έμαθε να γράφει και να διαβάζει, να επικοινωνεί με μια πλάκα γραφής και ένα κομμάτι κιμωλίας που είχε κρεμασμένο στο λαιμό του.

Μετά από δεκαοκτώ μήνες, ο Λούης επέστρεψε σπίτι του και φαινόταν μεγαλύτερος και ομορφότερος. Άρχισε να φλερτάρει τη νεαρή Σερένα δείχνοντάς της την πλάκα γραφής του που έγραφε «σ' αγαπώ». Αυτή την είδε, όμως κολύμπησε μακριά. Οι πλάκες γραφής και η κιμωλία μπορεί να είναι κατάλληλες για επικοινωνία με ανθρώπους αλλά όχι για κύκνους που δεν μπορούν να διαβάσουν... Ο Λούης ήταν περίλυπος! Τότε ο πατέρας του αγόρασε, με πίστωση, μια μπρούντζινη τρομπέτα από ένα μουσικό κατάστημα και του την έδωσε λέγοντας: «Μάθε πώς να την χρησιμοποιείς, Λούη, και η ζωή σου θα γίνει πιο άνετη, πιο πλούσια και πιο χαρούμενη». Η εκμάθηση τρομπέτας δεν είναι εύκολη υπόθεση, αλλά ο Λούης ασκούνταν σκληρά κάθε μέρα. Τα πήγε τόσο καλά που προσκλήθηκε να παίξει μουσική σ' ένα νυχτερινό κέντρο στη Φιλαδέλφεια.

Τελικά, ο Λούης κέρδισε αρκετά χρήματα ώστε να ξεπληρώσει το μουσικό κατάστημα για την τρομπέτα, παντρεύτηκε τη Σερένα και απέκτησαν κυκνάκια. Καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του, ο Λούης ήταν ευγνώμων στον πατέρα του που του έδωσε την τρομπέτα, η οποία του επέτρεψε να

«ηχεί», όπως κάθε άλλος κύκνος. Με τον τρόπο αυτό ο Λούης απέκτησε φωνή. Η τρομπέτα και οι μελωδίες του ήταν η φωνή του. Ήταν το μέσο έκφρασης των συναισθημάτων του. Αποτελούσε την καλύτερη δυνατή μορφή επικοινωνίας. Ο Λούης είχε τη θέληση, είχε τον στόχο ζωής, μα του έλειπε το κατάλληλο μέσο επικοινωνίας. Όταν το βρήκε, απέκτησε μια ευτυχισμένη ζωή, γιατί χωρίς επικοινωνία η ζωή είναι άχαρη!

Το παραμύθι του Λούη (White, 1981) παραπέμπει σε κάθε άνθρωπο που αναζητά εναλλακτικούς τρόπους και μέσα επικοινωνίας. Σε κάθε άνθρωπο που εμφανίζει αδυναμίες ή διαταραχές πραγμάτωσης σε ό,τι πιο πολύτιμο του χάρισε η ζωή, τη δυνατότητα της απρόσκοπτης, αυθόρμητης, παραστατικής και αποτελεσματικής επικοινωνίας. Πάντα υπάρχει ο κατάλληλος άνθρωπος και το κατάλληλο μέσο για κάθε Λούη που θέλει και προσπαθεί να επικοινωνήσει. Στην προσπάθεια αυτή, υπάρχει πάντα θετικό αποτέλεσμα!

1.

Η επικοινωνία και οι διαταραχές της

1.1. Εισαγωγή - Σημασία και έννοια της επικοινωνίας

ΑΝ Ο ΚΟΙΝΩΝΙΚΟΣ τρόπος διαβίωσης αποτελεί αξιοθαύμαστο επίτευγμα του ανθρώπινου είδους, τότε η επικοινωνία αποτελεί την κινητήρια δυναμική διαδικασία αυτού του επιτεύγματος. Αποτελεί την πεμπτούσια της ανθρώπινης συνύπαρξης, το μέσο και τον σκοπό σε μια αλληλοτροφοδοτική, αειφορική και αέναη, φυσιολογική διαδικασία αυτοσυνειδησίας και τελικά, αυτοέκφρασης και αυτοπραγμάτωσης. Με την επικοινωνία και χάριν της επικοινωνίας αναπτύχθηκε ο υπαρξιακός άνθρωπος Λόγος, ο μεταφυσικός διάλογος, η κοινωνία μεταξύ ανθρώπων και μεταφυσικών όντων. Με την επικοινωνία αναπτύχθηκε ο άνθρωπος πολιτισμός, όπως εκφράζεται με την πνευματική, την καλλιτεχνική και την τεχνολογική δημιουργία, σε όλα τα επιστημονικά και τεχνολογικά επιτεύγματα ανά τους αιώνες. Συνεπώς, η σημασία της επικοινωνίας για κάθε άνθρωπο αλλά και για κάθε έμβιο ον —στον βαθμό και με τη μορφή που μπορεί να επικοινωνεί— είναι αναμφισβήτητα τεράστια, καθώς συνταυτίζεται με την ουσία και τον σκοπό της ύπαρξής του (Miller, 1995). Το αδιαμφισβήτητο γεγονός ότι σήμερα, περισσότερο από ποτέ άλλοτε στο παρελθόν, οι άνθρωποι είμαστε «δικτυωμένοι» ζώντας σε έναν υπερ-επικοινωνιακό κόσμο, ενισχύει την ιδιαίτερη σημασία της επικοινωνίας για την ανθρωπότητα (Christakis & Fowler, 2009).

Το εύλογο ερώτημα, ωστόσο, για τον ορισμό της επικοινωνίας, της ύψιστης συμβιωτικής διαδικασίας αλληλοκατανόησης, δεν βρίσκει εύκολα απάντηση καθώς έχουν διατυπωθεί κατά καιρούς δεκάδες ορισμοί. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει ότι πρόκειται για σύνθετη και πολύπλοκη

διαδικασία που ανάγεται στην ανώτερη διανοητική σφαίρα του ανθρώπινου είδους. Η έννοια της επικοινωνίας έχει προσεγγιστεί ποικιλοτρόπως επί σειράς δεκαετιών κατά το πρόσφατο παρελθόν αλλά και κατά την αρχαιότητα από κορυφαίους φιλοσόφους, όπως ο Αριστοτέλης, ο Πλάτων κ.π.ά. Κάθε επιστημολογική σκοπιά αποδίδει διαφορετική έννοια στον όρο «επικοινωνία», χωρίς να κινδυνεύει να αποκλίνει από την ορθότητα της ουσίας του φαινομένου ζωής – περί αυτού τελικά πρόκειται. Συνεπώς, εάν θέλαμε να δώσουμε έναν συμπεριληπτικό ορισμό για την επικοινωνία, θα μπορούσαμε, διακινδυνεύοντας, να αναφέρουμε ότι πρόκειται για πολυσύνθετο φαινόμενο ζωής, κατά το οποίο συμμετέχοντας συνολικά ο άνθρωπος ως ψυχοπνευματική και σωματική οντότητα, καταφέρει αξιοποιώντας διά του συνόλου των αισθήσεων εσωτερικά κίνητρα και περιβαλλοντικά ερεθίσματα, που μετατρέπεται σε κωδικοποιημένα σήματα, να ανταλλάξει κατανοητές σκέψεις και συναισθήματα εξυπηρετώντας πολυπληθείς στόχους, κάθε φορά σε πολλαπλά επίπεδα της επαγγελματικής, της επιστημονικής, της οικογενειακής, της προσωπικής και κάθε άλλης κοινωνικής πραγματικότητας (Σταμάτης, 2005, 2015).

Στο πλαίσιο αυτό, καθίσταται άμεσα αντιληπτή η σχέση της επικοινωνίας με τα αντικείμενα μελέτης διαφόρων επιστημονικών κλάδων και, κυρίως, των επιστημών του ανθρώπου που ερευνούν την ανθρώπινη δράση και συμπεριφορά. Καθίσταται, επίσης, άμεσα αντιληπτή η σχέση της επικοινωνίας με τα αντίστοιχα επαγγέλματα που αποσκοπούν στην παροχή υπηρεσιών στον άνθρωπο σε πολλαπλά επίπεδα, όπως π.χ. στην υγεία, την εκπαίδευση, τον πολιτισμό, την ψυχαγωγία, τη διοίκηση, την ασφάλεια, το εμπόριο, την πολιτική, τη Δικαιοσύνη κ.π.ά. (Gazi et al., 2023).

Μετά την παραπάνω σύντομη σχιαγράφιση της σημασίας και του ορισμού της επικοινωνίας, ανακύπτει ένα επιπλέον ερώτημα. Μπορούν όλοι οι άνθρωποι να επικοινωνούν απρόσκοπτα επιτυχάνοντας κάθε στόχο επιβίωσης και καλής διαβίωσης; Σε θετική ή αρνητική περίπτωση, ποια είναι τα χαρακτηριστικά των ανθρώπων αυτών και ποιες μορφές επικοινωνίας κάθε φορά αναπτύσσουν; Ποιο ρόλο διαδραματίζουν οι αισθήσεις στην επίτευξη αυτού του σπουδαίου φαινομένου ζωής; Ποια μέσα μπορούν να αξιοποιηθούν, ώστε να καταστεί πιο αποτελεσματική η επικοινωνιακή διαδικασία; Μπορεί η εκπαίδευση να συνεισφέρει θετικά στην επικοινωνία κάθε ανθρώπου; Ο/η εκπαιδευτικός, στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα, έχει δυνατότητες βελτίωσης της επικοινωνιακής του ικανότητας αφενός και αφετέρου των μαθητών του; Ποιες στρατηγικές παιδαγωγικής επικοινωνίας μπορούν να αναπτυχθούν στον χώρο

της ελληνικής εκπαίδευσης, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις παιδιών που παρουσιάζουν διαταραχές επικοινωνίας και λόγου; Η ικανοποιητική απάντηση στη σειρά αυτών των ερωτημάτων και, κυρίως, στο τελευταίο, που μας ενδιαφέρει περισσότερο στο βιβλίο αυτό, δεν μπορεί παρά να περνάει μέσα από τη μελέτη του φαινομένου της επικοινωνίας, σε επιστημολογικό επίπεδο, αρχικά, εστιάζοντας τόσο στο θεωρητικά επικρατέστερο μοντέλο επικοινωνίας όσο και στις μορφές της και, κατόπιν, στην ενημέρωση του Έλληνα εκπαιδευτικού, του γονέα και κάθε ενδιαφερόμενου, καθαρά σε εγκυκλοπαιδικό επίπεδο, σχετικά με τις διαταραχές της επικοινωνίας και, τελικά, στις στρατηγικές αντιμετώπισής τους, σε επίπεδο συμβουλευτικής.

Τα βιώματα από τον χώρο της πρωτοβάθμιας, κυρίως, εκπαίδευσης αλλά και η διδασκαλία στην τριτοβάθμια εκπαίδευση καθώς και στα επιμορφωτικά προγράμματα για εκπαιδευτικούς οδήγησαν στην ανάγκη συγγραφής αυτού του βιβλίου, το οποίο φιλοδοξεί να καταστήσει τον Έλληνα εκπαιδευτικό κοινών των ζητημάτων της επικοινωνίας στο σύνολό της, δίνοντας έμφαση στον τομέα των διαταραχών επικοινωνίας, εκτιμώντας ότι κάθε εκπαιδευτικός μπορεί και οφείλει να γνωρίζει θεμελιώδη στοιχεία που συμβάλλουν στη βελτίωση των επικοινωνιακών αλληλεπιδράσεων στην τάξη για γνωστικούς ή και ψυχοσυναισθηματικούς λόγους. Η αποτελεσματική επικοινωνία συμβάλλει πάντοτε θετικά τόσο στη βελτίωση των επιδόσεων των μαθητών όσο και στην ανάπτυξη των διαπροσωπικών σχέσεων μεταξύ των μελών κάθε εκπαιδευτικής κοινότητας (Balter & Tamis-Lemonda, 2006).

Όπως παρατηρείται, κάποια παιδιά είναι φύσει εκφραστικά και απολαμβάνουν να επικοινωνούν με ευχέρεια, σε αντίθεση με κάποια άλλα που δυσκολεύονται ή αδυνατούν. Κάποια άλλα παιδιά επιτυγχάνουν επιδοκιμαζόμενα ακαδημαϊκούς ή κοινωνικούς στόχους και διακρίνονται, ενώ κάποια άλλα αποδοκιμάζονται και γίνονται αδιάφορα, εσωστρεφή ή επιθετικά. Ορισμένα παιδιά συμμετέχουν με χαρά στις δραστηριότητες της σχολικής ζωής και κάποια άλλα εμφανίζουν φοβικές τάσεις και αρνούνται να εμπλακούν σε σχολικές δραστηριότητες. Τι μπορεί και τι θα έπρεπε να πράξει ο εκπαιδευτικός σε κάθε περίπτωση; Πώς θα μπορούσε να χειριστεί επιτυχώς καθένα επικοινωνιακό περιστατικό από τα προαναφερθέντα; Πώς θα έπρεπε να επικοινωνήσει με το παιδί που εμφανίζει επικοινωνιακή ικανότητα σε υψηλό, μέτριο ή χαμηλό επίπεδο; Πώς θα έπρεπε να επικοινωνήσει με ένα παιδί που εμφανίζει επικοινωνιακές διαταραχές και φοιτά σε μια κανονική τάξη;

Διαπιστώνοντας σοβαρές ελλείψεις στην κατάρτιση των εκπαιδευτικών αναφορικά με τα θέματα Παιδαγωγικής Επικοινωνίας,

συναφείς με τα παραπάνω ερωτήματα, τα οποία εμπίπτουν κυρίως στον τομέα της Αναπτυξιακής Επικοινωνίας, προβαίνουμε στην παρούσα έκδοση αποσκοπώντας στην προσέγγιση προβλημάτων και διαταραχών επικοινωνίας και λόγου από ψυχοπαιδαγωγική άποψη, επισημαίνοντας εξ αρχής ότι οι αναφορές σε ζητήματα που εξετάζονται, παραδοσιακά συνήθως, από την ιατρική επιστήμη, την ψυχολογία ή την ειδική αγωγή αποτελούν πλέον ενδιαφέροντα πεδία και των παιδαγωγών-εκπαιδευτικών, καθώς αυτοί/ές καλούνται καθημερινά σε μια κανονική ή ειδική τάξη να επικοινωνήσουν με παιδιά, τα οποία εμφανίζουν διαφορετικού επιπέδου επικοινωνιακή ικανότητα και, συνεπώς, οφείλουν να είναι στοιχειωδώς ενημερωμένοι/ες, προκειμένου να συμβάλλουν αποτελεσματικά στην αντιμετώπιση των προβλημάτων αυτής της μορφής. Επισημαίνεται, επίσης, ότι στην ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα τα τμήματα ένταξης, ο θεσμός της παράλληλης στήριξης, οι ειδικές τάξεις όπως και τα ΚΕΔΑΣΥ αποτελούν, προς το παρόν τουλάχιστον, δυστυχώς μόνο την κορυφή ενός παγόβουνου, το οποίο θα μπορούσαν κυρίως τα παιδιά με επικοινωνιακές και γλωσσικές διαταραχές να «λιώσουν» ικανοποιητικά σ' ένα κανονικό σχολείο, εάν είχαν ενημερωμένους/ες εκπαιδευτικούς και συμμαθητές/τριες που γνωρίζουν να επικοινωνούν με μορφές παιδαγωγικά ανάλογες προς τις επικοινωνιακές ικανότητες κάθε παιδιού. Αν με το παρόν πόνημα, ο φιλόδοξος αυτός στόχος, έστω και κατ' ελάχιστο, πραγματωθεί, θα αποτελέσει εφελτήριο επικοινωνιακής προόδου των μαθητών, δηλαδή εφελτήριο κοινωνικής, επαγγελματικής και διά βίου οικογενειακής επιτυχίας, γιατί η Επικοινωνιακή Αγωγή συνταυτίζεται με την πεμπτουσία της ανθρωπίνης ζωής και την ποιοτική διαβίωση, δηλαδή την ευζωία (wellbeing).

Στο πλαίσιο αυτό, εκπονήθηκε το παρόν πόνημα το οποίο περιλαμβάνει επτά κεφάλαια. Το Κεφάλαιο 1 αναφέρεται στη θεωρητική προσέγγιση του φαινομένου της επικοινωνίας και των μορφών της καθώς και στην εννοιολογική αποσαφήνιση των διαταραχών επικοινωνίας και ειδικότερα στη σχέση τους με την εκπαίδευση. Το Κεφάλαιο 2 εστιάζει στην παρουσίαση των μορφών και των αιτίων πρόκλησης των διαταραχών επικοινωνίας σε επίπεδο ομιλίας και λόγου. Το Κεφάλαιο 3 αναφέρεται στην αιτιολογία των διαταραχών επικοινωνίας, υπογραμμίζοντας την ιδιαίτερη συμβολή των αισθητηρίων οργάνων καθώς και του νευρολογικού και ψυχολογικού παράγοντα. Το Κεφάλαιο 4 δίνει έμφαση στην παιδαγωγική διάσταση των αισθήσεων καθώς και στην παιδαγωγική αντιμετώπιση των διαταραχών επικοινωνίας στο εκπαιδευτικό και στο οικογενειακό περιβάλλον, αναδεικνύοντας ειδικές στρατηγικές και τεχνολογικά μέσα. Στο Κεφάλαιο 5 παρουσιάζονται

τα στοιχεία και τα αποτελέσματα έρευνας που πραγματοποιήθηκε, με σκοπό την αποτύπωση των αντιλήψεων των εκπαιδευτικών αναφορικά με τα ζητήματα των διαταραχών επικοινωνίας και την αντιμετώπισή τους. Στο Κεφάλαιο 6 αναπτύσσονται ειδικά θέματα διαταραχών λόγου που συναντώνται στα δύο πιο συχνά σύνδρομα: το σύνδρομο Down και το σύνδρομο Williams - Beuren. Το Έβδομο και τελευταίο Κεφάλαιο αναλύει τις διαταραχές λόγου σε λιγότερο συχνά σύνδρομα καθώς και στην αφασία. Το βιβλίο ολοκληρώνεται με ένα Γλωσσάριο συναφών όρων με τις διαταραχές επικοινωνίας και την παράθεση των παραρτημάτων της έρευνας και της βιβλιογραφίας. Το βιβλίο περιλαμβάνει, επίσης, δύο περιεκτικά κείμενα «Αντί προλόγου» και «Αντί epilόγου». Μολονότι η προσέγγιση των διαταραχών επικοινωνίας απαιτεί μακροχρόνια πορεία έρευνας στην ελληνική και στη διεθνή εκπαιδευτική πραγματικότητα, οι συγγραφείς ευελπιστούν το παρόν πόνημα να αποτελέσει εφαλτήριο πληροφόρησης, προβληματισμού και αναζητήσεων για ένα τόσο ενδιαφέρον και πάντα επίκαιρο θέμα, ώστε να εμπλουτιστεί η περιορισμένη ελληνική βιβλιογραφία. Το ενδεχόμενο αυτό εκτιμάται ότι θα συνέβαλλε απολύτως θετικά στην ενημέρωση των εκπαιδευτικών μας και, συνεπώς, στην ουσιαστικότερη συνδρομή τους στα παιδιά με διαταραχές επικοινωνίας και λόγου.

1.2. Μορφές επικοινωνίας

Ο όρος «επικοινωνία» συνοδεύεται πάντα από επίθετα, τα οποία προσδιορίζουν τη μορφή της επικοινωνίας που κάθε φορά πραγματώνεται (Σταμάτης, 2013). Το γεγονός αυτό παραπέμπει στην πολλαπλή διάσταση του φαινομένου αναφορικά με τον σκοπό που σε κάθε περίπτωση επιτελεί. Είναι προφανές ότι οι άνθρωποι επηρεαζόμενοι από παράγοντες, όπως το φύλο, η ηλικία, το μορφωτικό, το οικονομικό επίπεδο ή το κοινωνικοπολιτισμικό περιβάλλον, επικοινωνούν με διαφορετικό τρόπο σε διαφορετικές περιστάσεις, αλληλεπιδρώντας ενδεχομένως με διαφορετικά πρόσωπα και προσπαθώντας να επιτύχουν κάθε φορά διαφορετικούς πληροφοριακούς, γνωστικούς ή συναισθηματικούς στόχους (Azad et al., 2016). Έτσι, διαμορφώνουν διαφορετικές επικοινωνιακές συμπεριφορές, αξιοποιώντας ποικίλους κώδικες τους οποίους συνήθως εναλλάσσουν, αναπτύσσοντας συγκεκριμένες μορφές επικοινωνίας. Αυτές προσδιορίζονται συνήθως και αναφέρονται στη βιβλιογραφία με τους προσδιορισμούς «λεκτική», «μη λεκτική», «ενδοπροσωπική», «διαπροσωπική», «ομαδική», «μαζική», «διαπολιτισμική» και «υποστηρι-

κτική εναλλακτική επικοινωνία» κ.ά. Οι μορφές αυτές περιγράφονται συνοπτικά στη συνέχεια.

Λεκτική επικοινωνία (Verbal Communication)

Πρόκειται για την πλέον αναπτυγμένη μορφή επικοινωνίας, η οποία εδράζεται στη χρήση ενός γλωσσικού κώδικα. Η γλώσσα, το κορυφαίο επίτευγμα της ανθρώπινης διάνοιας, που αποτελείται από δυναμικό σύνολο χιλιάδων λέξεων, οι οποίες υπακούν σε γραμματικούς, συντακτικούς και πραγματολογικούς κανόνες, προσφέρει το υπόβαθρο ανάπτυξης της λεκτικής επικοινωνίας, δηλαδή της επικοινωνίας μέσω της ομιλίας. Έννοιες και συναισθήματα εκφράζονται με την ομιλία, καταστάσεις και πράγματα περιγράφονται, μεγέθη ταξινομούνται μέσω του προφορικού ή του γραπτού λόγου (Rime, 2019). Η έντεχνη ομιλία υπήρξε πάντοτε μια αξιοθαύμαστη ικανότητα του ανθρώπου, γι' αυτό και καλλιεργείται από την αρχαιότητα έως σήμερα συστηματικά. Η ικανότητα αυτή συνήθως «εξαργυρώνεται» ικανοποιητικά, όταν ασκείται σε ορισμένους επαγγελματικούς κύκλους (Alloway et al., 2004).

Αναφορικά με την ανάπτυξη της ομιλίας αξίζει να σημειωθεί ότι η γλώσσα αποτελεί έναν ζωντανό κώδικα, ο οποίος αφενός διαμορφώθηκε στο πέρασμα χιλιετιών και αφετέρου εξακολουθεί να διαμορφώνεται προσλαμβάνοντας νέα, δάνεια στοιχεία ή νέες λέξεις, ενώ παράλληλα επιτρέπει την αχρησία των παλαιότερων. Συνεπώς, το λεξιλόγιο κάθε εποχής μεταβάλλεται, διότι κάθε φορά ο κύριος στόχος στον προφορικό λόγο είναι η αποτελεσματικότητα της επικοινωνιακής διαδικασίας, ανεξάρτητα από την προσήλωση σε λεξιλογικά στοιχεία, η οποία θεωρείται πιο επίσημη και γι' αυτό υιοθετείται από τον γραπτό λόγο (Vicari et al., 2014).

Η ικανότητα ανάπτυξης λεκτικής επικοινωνίας, μολονότι θεωρείται αυτονόητη ως φυσιολογική και έμφυτη, συναντά ιδιαίτερες δυσκολίες καθώς πρέπει να πληρείται σειρά προϋποθέσεων, οι οποίες κυρίως σχετίζονται με νευροβιολογικά χαρακτηριστικά αλλά και από ψυχολογικούς, ακόμη και κοινωνικο-πολιτιστικούς παράγοντες (Pinker, 2000), όπως θα αναφερθεί πιο αναλυτικά σε επόμενη ενότητα. Η αποτελεσματικότητα της λεκτικής επικοινωνίας αποτελεί τόσο στο σύγχρονο εκπαιδευτικό σύστημα όσο και στις υφιστάμενες κοινωνικές σχέσεις μείζον κριτήριο ικανότητας και, άρα, διάκρισης του ατόμου. Το γεγονός αυτό καταδεικνύει την ιδιαιτερότητα της λεκτικής επικοινωνίας και την αγωνιώδη προσπάθεια κάθε ανθρώπου να την επιτύχει στον μέγιστο δυνατό βαθμό αποτελεσματικότητας και μάλιστα με τρόπο εντυπωσιακό και αξιοθαύμαστο.

Μη λεκτική επικοινωνία (Non Verbal Communication)

Σύμφωνα με έρευνες, η χρήση της μη λεκτικής επικοινωνίας, δηλαδή της έκφρασης σημάτων και μηνυμάτων με τη γλώσσα του σώματος, καταλαμβάνει περισσότερο από το 90% του συνόλου της επικοινωνιακής ικανότητας του ανθρώπου (Miller, 2000· Ritchmont & McCroskey, 2000). Επιτυγχάνεται με συσπάσεις των μυών του προσώπου και με κινήσεις των μελών του σώματος ανεξάρτητα ή συνδυαστικά, προκειμένου να εκφραστούν, κυρίως, συναισθήματα ή να διανθιστεί η ομιλία με πραγματολογικά στοιχεία, τα οποία παρέχουν το ακριβές νόημα στις λέξεις (Ekman, 2003). Κάθε άνθρωπος μπορεί να επικοινωνήσει μη λεκτικά, αξιοποιώντας το πρόσωπο, τα χέρια, ολόκληρο το σώμα ή ορισμένα μέλη του ως διαύλους εξωτερικής-έκφρασης επιθυμητών μηνυμάτων. Έτσι, διαμορφώνεται ο κώδικας της μη λεκτικής επικοινωνίας, ο οποίος εκτιμάται ότι προϋπήρχε της ομιλίας και ότι ουσιαστικά δίνει νόημα σε αυτήν, δεδομένου ότι η αποστερημένη από μη λεκτικά στοιχεία ομιλία μοιάζει σαν μια στερεότυπη και ψυχρή γλώσσα υπολογιστικής μηχανής.

Τα νεύματα, οι μορφασμοί, οι χειρονομίες, τα παραγλωσσικά στοιχεία της ομιλίας και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της φωνής διαμορφώνουν έναν περιεκτικό σε νοήματα κώδικα επικοινωνίας (Pease & Pease, 2004). Παραδείγματος χάρη, ο τρόπος που κλείνει κανείς το μάτι, που χαμογελάει ή χειρονομεί σε σχέση με τα χείλη ή το κορμί μπορεί να περικλείει νοήματα που θα μπορούσαν να περιέχονται σε πλήρεις προτάσεις έκφρασης απόψεων ή συναισθημάτων. Επίσης, επιμέρους συμπεριφορές και στάσεις απέναντι σε πρόσωπα, πράγματα ή καταστάσεις μπορούν να αποτελέσουν αποκαλυπτικές ενδείξεις της ψυχοπνευματικής ή σωματικής κατάστασης του ατόμου κατά τον χρόνο πραγμάτωσης της επικοινωνιακής διαδικασίας, όπως επισημαίνουν αρκετά μοντέλα επικοινωνίας (Σταμάτης, 2005).

Η γλώσσα του σώματος ερευνάται σήμερα συστηματικά σε επιστημονικό επίπεδο. Τα πορίσματα αυτών των ερευνών αποτελούν θεμελιώδη γνώση που παρέχεται σε συγκεκριμένες επαγγελματικές ειδικότητες, όπως σε ψυχολόγους, επικοινωνιολόγους, εκπαιδευτικούς, αστυνομικούς, πολιτικούς, νομικούς, γιατρούς και νοσηλευτές, πωλητές, που απασχολούνται, κυρίως, στους τομείς παροχής υπηρεσιών, marketing και MME.

Ενδοπροσωπική επικοινωνία (Intrapersonal Communication)

Πρόκειται για άτυπη μορφή επικοινωνίας, η οποία ταυτίζεται ουσιαστικά με τον εσωτερικευμένο λόγο, δηλαδή τη σκέψη του ατόμου που αναπτύσσει «διάλογο» με τον εαυτό του (Goldstein et al., 2001). Ο εγκέφαλος κάθε ανθρώπου είναι συνεχώς απασχολημένος με σκέψεις οι οποίες αποτελούν είτε προϊόντα επεξεργασίας περιβαλλοντικών ερεθισμάτων είτε αποτελέσματα επιλογών για λήψη αποφάσεων.

Για παράδειγμα, καθώς περπατάμε, βλέπουμε τοπία, παρατηρούμε κάποιες καταστάσεις ή εκτιμούμε αποστάσεις ή όταν πίνουμε μόνοι τον καφέ μας, σκεφτόμαστε, υποβάλλοντας ερωτήματα στον εαυτό μας, για επαγγελματικές αποφάσεις ή ζητήματα της καθημερινής μας ζωής, επιζητώντας και λαμβάνοντας απαντήσεις για την ανάπτυξη συμπεριφορών ή τα μελλοντικά μας σχέδια. Άλλοτε πάλι, όταν μιλάμε με κάποιο άτομο, σκεφτόμαστε την ακρίβεια ή την ειλικρίνεια ή την πρόθεση των πληροφοριών που μας παρέχει, σε μια προσπάθεια να κατανοήσουμε πληρέστερα κάνοντας συχνά ακόμη και εικασίες και, συνεπώς, πιο αποτελεσματικά τα επικοινωνιακά δεδομένα. Αυτή, λοιπόν, η επικοινωνία με τον εαυτό μας, ο πολύπλοκος, εσωτερικευμένος λόγος, δεν εκλαμβάνεται ως γνήσια μορφή επικοινωνίας, καθώς θεωρείται ότι η επικοινωνία προϋποθέτει την ύπαρξη δυο τουλάχιστον ατόμων, τα οποία ανταλλάσσουν μεταξύ τους μηνύματα με συγκεκριμένη πρόθεση, δομή ή μορφή και περιεχόμενο και για συγκεκριμένο σκοπό (Jones et al., 2007). Ωστόσο, η μελέτη της ενδοπροσωπικής επικοινωνίας αποτελεί σπουδαίο αντικείμενο μελέτης, δεδομένου ότι συμβάλλει στη διαμόρφωση και βελτίωση των διαπροσωπικών σχέσεων (Lederman, 2002).

Διαπροσωπική επικοινωνία (Interpersonal Communication or Face-to-face Communication)

Όταν μεταξύ δύο προσώπων ανταλλάσσονται μηνύματα λεκτικά ή/και μη λεκτικά, τότε γίνεται λόγος για διαπροσωπική ή πρόσωπο με πρόσωπο (face-to-face) επικοινωνία (Delamater, 2006). Η επικοινωνία αυτής της μορφής θεωρείται γνήσια, καθώς υφίσταται ο αποστολέας, ο παραλήπτης και το μήνυμα, στοιχεία τα οποία θεωρούνται θεμελιώδη για την ανάπτυξη μιας στοιχειώδους μορφής διαπροσωπικής επικοινωνίας. Για τη μορφή αυτή της επικοινωνίας έχουν αναπτυχθεί τα περισσότερα θεωρητικά μοντέλα προσέγγισης του επικοινωνιακού φαινομένου (Κοντάκος & Σταμάτης, 2002) και έχουν διατυπωθεί όροι και έννοιες που προσδιορίζουν το επίπεδο της επικοινωνιακής σχέσης, όπως π.χ. *συμμε-*

τρική επικοινωνία, όταν οι επικοινωνιακοί σύντροφοι θεωρούνται ισότιμοι συνομιλητές, ή συμπληρωματική επικοινωνία, όταν οι επικοινωνιακοί σύντροφοι θεωρούνται μη ισότιμοι συνομιλητές, δηλαδή ο ένας έχει πάντα τον πρώτο και τον τελευταίο λόγο, αναπτύσσει σχέση εξουσίας έναντι του άλλου κ.λπ. (Watzlawick et al., 2005). Βασισμένος στις δυο αυτές καταστάσεις, ο Habermas κάνει λόγο για επικοινωνιακές δράσεις, όταν σε μια επικοινωνιακή διαδικασία υπερισχύει η πειθώ και για στρατηγικές δράσεις, όταν υπερισχύουν η άσκηση κάθε μορφής βίας για την επιβολή μιας άποψης ή την εκτέλεση μιας πράξης καθώς και τα δελεαστικά κίνητρα (χρήμα, εξουσία κ.ά.) (Σταμάτης, 2015).

Επίσης, γίνεται λόγος, ιδιαίτερα στον χώρο άσκησης διοίκησης, για επικοινωνία οριζόντια, όταν θεωρούνται ισότιμοι οι συνομιλητές, όπως συμβαίνει κατά την επικοινωνία με ομοιόβαθμο συνάδελφο, για ανοδική επικοινωνία, όταν ο κατώτερος αναφέρεται στον ανώτερό του ή, τέλος, για καθοδική επικοινωνία, όταν ο προϊστάμενος απευθύνεται στον υφιστάμενό του (Montana & Charnow, 2004).

Στον χώρο της εκπαίδευσης αναπτύσσονται όλες αυτές οι υπομορφές επικοινωνίας, όπως εξάλλου συμβαίνει στο σύνολο των εκφάνσεων της καθημερινότητας, δεδομένου ότι οι άνθρωποι δεν επικοινωνούν ποτέ με τον ίδιο τρόπο. Επιλέγουν διαφορετικό τρόπο επικοινωνίας ανάλογα με τα πρόσωπα, τον χώρο, τον χρόνο ή τις ιδιαίτερες συνθήκες ανάπτυξης κάθε επικοινωνιακής διαδικασίας. Το φαινόμενο αυτό θα μπορούσε να ονομαστεί επικοινωνιακή προσαρμοστικότητα του ανθρώπου και εξυπηρετεί την ανάγκη κατανόησης του λόγου κάθε επικοινωνιακού συντρόφου, επενδύοντας παράλληλα και σε στοιχεία άσκησης κοινωνικής επιρροής. Για παράδειγμα, όταν κάποιος ενήλικας μιλάει σε ένα παιδί μπορεί, αν επιθυμεί, να εκφραστεί με πιο απλό λεξιλόγιο απ' αυτό που συνήθως χρησιμοποιεί ενώ, παράλληλα, μπορεί να επιχειρήσει να οριοθετήσει το επίπεδο της επικοινωνιακής σχέσης καθιστώντας την τυπική ή πιο οικεία, ανάλογα με τα μη λεκτικά στοιχεία που θα εκδηλώσει. Στο πλαίσιο αυτό, αναπτύσσονται επικοινωνιακές ή στρατηγικές δράσεις, όταν το μέσο για την επίτευξη του επιθυμητού επικοινωνιακού αποτελέσματος είναι αντίστοιχα η πειθώ αφενός και αφετέρου το δέλεαρ ή/και η άσκηση βίας κάθε μορφής.

Ομαδική/μαζική επικοινωνία (Group/Mass Communication)

Όταν ένα άτομο απευθύνεται σε ομάδα ή πλήθος ανθρώπων, όπως π.χ. σε μια ενημέρωση στελεχών, σε μια διδασκαλία ή σε μια πολιτική συγκέντρωση κ.λπ., τότε πραγματώνεται ομαδική ή μαζική επικοινωνία αντί-

στοιχα (Burr, 2002· Gordon, 2005). Η επικοινωνία αυτής της μορφής μπορεί να είναι άμεση ή διαμεσολαβημένη, δηλαδή να πραγματοποιηθεί διά ζώσης ή διαμέσου κάποιου μαζικού μέσου ενημέρωσης. Στις περιπτώσεις αυτές, εμφανίζεται, συνήθως, ένας ομιλητής και πολλοί ακροατές (ακροατήριο). Συνεπώς, η αμεσότητα στην εναλλαγή επικοινωνιακών ρόλων εκ των πραγμάτων περιορίζεται, ώστε να παραχωρηθεί επαρκής χρόνος στον ομιλητή να παρουσιάσει ή να εκθέσει τις απόψεις του.

Ενώ στην περίπτωση της ομαδικής επικοινωνίας υπάρχει δυνατότητα διαλόγου, στην περίπτωση της μαζικής επικοινωνίας η δυνατότητα αυτή είναι πολύ περιορισμένη έως αδύνατη, ενώ επικρατεί, κυρίως, εκατέρωθεν ο συνθηματικός-κηρυγματικός λόγος, ο οποίος αποσκοπεί στη διαμόρφωση κοινής συνείδησης για συγκεκριμένο θέμα στα άτομα ενός πολυπληθούς συνήθως ακροατηρίου. Κοινό χαρακτηριστικό όλων των παραπάνω μορφών επικοινωνίας αποτελεί η διαπροσωπική απόσταση, η οποία διαφοροποιείται κλιμακωτά σε κάθε περίπτωση, κυμαινόμενη από την εγγύτητα στη διαπροσωπική επικοινωνία έως την απομάκρυνση των ατόμων στη μαζική επικοινωνία (Myers, 2016).

Διαπολιτισμική επικοινωνία (Intercultural Communication)

Στοχεύει στην ανταλλαγή αμοιβαίας πληροφόρησης μεταξύ διαφορετικών πολιτισμών προκειμένου να επιτευχθεί αλληλοσεβασμός, ώστε να μειωθούν ο ανταγωνισμός, η μισαλλοδοξία και οι συγκρούσεις σε διάφορα επίπεδα. Για τους λόγους αυτούς, κάθε πολιτισμός θεωρείται ως ένα σύστημα, το οποίο περιλαμβάνει σύμβολα, πεποιθήσεις, στάσεις, αξίες, προσδοκίες και κανόνες συμπεριφοράς, στις οποίες μπορεί κανείς να εστιάζει προκειμένου να χειριστεί πολιτικά, κοινωνικά και ανθρωπιστικά ζητήματα ειρηνικής συμβίωσης, τόσο σε τοπικό επίπεδο μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών ή εθνικών ομάδων όσο και σε παγκόσμιο επίπεδο (Smith & Bond, 2011· Brooklyn Derr et al., 2002).

Υπάρχουν δυο παράγοντες οι οποίοι αναδεικνύουν τη σημασία της διαπολιτισμικής επικοινωνίας (Dana, 2005). Ο πρώτος είναι η μείωση των αποστάσεων που επιτυγχάνεται με τη βελτίωση των ηλεκτρονικών δικτύων τηλεπικοινωνίας, όπως π.χ. το internet, διά του οποίου οι άνθρωποι επικοινωνούν ανεμπόδιστα και άμεσα σε όλα τα μήκη και πλάτη της Γης. Επίσης, η ανάπτυξη των αερομεταφορών επιτρέπει τη μετακίνηση των πολιτών από διαφορετικές εθνότητες, προκειμένου να επισκέπτονται, να γνωρίζουν και να μετέχουν σε ποικίλα πολιτισμικά δρώμενα, αμβλύνοντας τις προκαταλήψεις και τον φόβο για τον άγνωστο ξένο και τα ήθη του. Ο δεύτερος είναι η πολύ κοινή αντίληψη ότι

το φαινόμενο της παγκοσμιοποίησης έχει μειώσει την πολιτισμική διαφορετικότητα και, συνεπώς, τη δυνατότητα για παρεξηγήσεις και ότι θεωρεί τους ανθρώπους σαν μια ομογενοποιημένη αγορά. Σχεδόν κάθε προϊόν μπορεί κανείς να το βρίσκει παντού. Έτσι, όμως, κάθε τοπική αγορά χάνει τη δυνατότητά της να πουλάει παραδοσιακά προϊόντα που δεν θα ήταν άλλοτε δυνατόν να τα βρει κανείς πουθενά εκτός του τόπου παραγωγής τους. Συνεπώς, κάθε τοπική οικονομία, ιδιαίτερα στις αναπτυσσόμενες χώρες, χάνει το προνόμιο του μονοπωλίου των ντόπιων αγαθών. Το γεγονός αυτό, μολονότι δημιουργεί δυσφορία στα κατώτερα οικονομικά στρώματα, σηματοδοτεί ταυτόχρονα τη δυνατότητα του ανθρώπου να παγκοσμιοποιεί τις δραστηριότητές του με πολύ μεγάλη ευχέρεια, σε σχέση με το παρελθόν (Lauring, 2011).

Οι παραπάνω παράγοντες καταδεικνύουν τη σύγχρονη ανάγκη ανάπτυξης δικτύων διαπολιτισμικής επικοινωνίας, η οποία μπορεί να εισχωρήσει σε όλους ανεξαιρέτα τους τομείς των ανθρώπινων δραστηριοτήτων (Lull, 2001). Στον χώρο της εκπαίδευσης, η διαπολιτισμική επικοινωνία εντάσσεται στο ευρύτερο πλαίσιο της διαπολιτισμικής αγωγής (Liu, Volcic, & Gallois, 2018).

Υποστηρικτική επικοινωνία (Augmentative Communication and/or Alternative and/or Assistive Communication)

Ο όρος «υποστηρικτική» ή «εναλλακτική» επικοινωνία αναφέρεται στους τρόπους εκτός της ομιλίας και στα τεχνικά μέσα που αξιοποιούνται στην αποστολή ενός μηνύματος από ένα άτομο, το οποίο αντιμετωπίζει σοβαρά προβλήματα λόγου και γενικότερα γλωσσικής επικοινωνίας, συνήθως εξαιτίας εγκεφαλικής βλάβης (Murdoch, 2008· Beukelman & Mirenda, 1995). Όλοι χρησιμοποιούμε τεχνικές υποστηρικτικής και εναλλακτικής επικοινωνίας υπό την ευρεία έννοια, όπως π.χ. εκφράσεις προσώπου, νοήματα και γραφή, ως μέρος της καθημερινής μας ζωής. Σε μια δύσκολη ακουστική κατάσταση, όπως σε ένα θορυβώδες δωμάτιο για παράδειγμα, προσπαθούμε να υποστηρίξουμε τις λέξεις μας με περισσότερα νεύματα και εξειδικευμένες γκριμάτσες. Χρησιμοποιούμε, επίσης, ορισμένες τεχνικές που περιλαμβάνουν εξειδικευμένα νεύματα, μη λεκτική επικοινωνία ή τον κώδικα Mors. Άλλες τεχνικές χρησιμοποιούν μέσα επικοινωνίας, όπως χάρτες, βραχιόλια, γλωσσικούς πίνακες και εικόνες, προκειμένου να δηλώσουν τις ανάγκες του πάσχοντος απλώς με το πάτημα ενός κουμπιού. Σε τέτοιου είδους ηλεκτρονικά μέσα, τα διάφορα αντικείμενα μπορούν να αναπαρασταθούν με εικόνες, ζωγραφιές, γράμματα, λέξεις, προτάσεις, ειδικά σύμβολα ή με συνδυασμό

όλων αυτών. Υπάρχουν ηλεκτρονικές συσκευές, οι οποίες μπορούν να απαντήσουν σε εισαγωγές δεδομένων από ένα πληκτρολόγιο ή άλλες μεθόδους εισαγωγής στοιχείων. Οι συσκευές αυτές ενεργοποιούνται είτε πιέζοντας ένα κουμπί είτε εκπνέοντας αέρα είτε ανασηκώνοντας τα φρύδια. Οι δυνατότητες επικοινωνίας αυξάνουν εντυπωσιακά ολοένα και περισσότερο. Παράλληλα, οι χρήστες των μέσων της υποστηρικτικής επικοινωνίας δεν σταματούν να χρησιμοποιούν τον λόγο. Με τον τρόπο αυτό όχι μόνο αυξάνουν οι επικοινωνιακές δυνατότητες, αλλά ταυτόχρονα βελτιώνονται και οι κοινωνικές αλληλεπιδράσεις, η σχολική επίδοση, το συναίσθημα αυτοεκτίμησης του ατόμου και οι ευκαιρίες εργασίας. Οι προσπάθειες αυτές εντάσσονται στις προτεραιότητες της υποστηρικτικής επικοινωνίας, η οποία αποσκοπεί γενικότερα στην κατασκευή συσκευών που θα συνδυάζουν την αναπαράσταση συμβόλων (αντικειμένων, λέξεων, εικόνων, φωτογραφιών) με την επιλογή συμβόλων μέσω ειδικής συσκευής λήψης εγκεφαλικών σημάτων και με τη μετάδοση του επιθυμητού μηνύματος με εικόνα ή και ήχο (Rouplin et al., 2016).

1.3. Μοντέλο ολιστικής προσέγγισης της επικοινωνίας

Η μελέτη των μοντέλων επικοινωνίας βάσει των θεωρητικών δομικών τους χαρακτηριστικών σε κατηγορίες, όπως παρουσιάζονται στο Σχεδιάγραμμα 1 και πρωτίστως η ασκούμενη σ' αυτά κριτική δεν ανέδειξε ένα κυρίαρχο θεωρητικό μοντέλο (Σταμάτης, 2015). Αυτό οφείλεται στο γεγονός ότι η διαχρονική προσέγγιση του φαινομένου της επικοινωνίας, μολονότι οδήγησε στη διατύπωση πληθώρας θεωρητικών μοντέλων, αυτά χαρακτηρίζονται από μονομέρεια και απλοϊκότητα, μια πραγματικότητα η οποία βρίσκεται σε κάθετη αντίθεση με την πολυπλοκότητα της επικοινωνιακής διαδικασίας, στην οποία εμπλέκονται νευροβιολογικοί, ψυχολογικοί, κοινωνιολογικοί παράγοντες. Συνεπώς, η επιχειρούμενη προσέγγιση της επικοινωνίας από μεμονωμένες οπτικές θέασης λειτουργεί απλουστευτικά, αδυνατώντας να εμβαθύνει και να αποκαλύψει τις πραγματικές διαδικαστικές δομές και το σχεσιοδυναμικό της περιεχόμενο.

Υπό αυτή τη θεώρηση, μια ολιστική προσέγγιση του επικοινωνιακού φαινομένου, όπως οριοθετείται και περιγράφεται παρακάτω, προβάλλει ως αδήριτη και επιτακτική αναγκαιότητα. Η ολιστική θεώρηση του φαινομένου της επικοινωνίας αποτελεί ουσιαστικά τη σύνθεση των πιο αξιόλογων δομικών στοιχείων κάθε θεωρίας επικοινωνίας. Για την ευχερέστερη κατανόηση του φαινομένου της επικοινωνίας εισάγεται το «αξίωμα της δημιουργίας ή ενημέρωσης των μνημονικών αρχείων και

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΕΣ ΘΕΩΡΙΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗΣ ΤΗΣ ΕΠΙΚΟΙΝΩΝΙΑΣ

Κυβερνητική

(Κατανοεί την επικοινωνία ως μετάδοση μηνυμάτων μεταξύ πομπού και δέκτη)

- H. D. Lasswell (1948)
- R. Braddock (1958)
- C. Shannon & W. Weaver (1949)
- M. L. DeFleur (1966)

Ανθρωπολογική και πολιτισμική

(Κατανοεί την επικοινωνία ως διαδικασία πολιτισμικής ανόδου και διαιώνισης του ανθρώπινου είδους)

- F. E. X. Dance (1967)

Ψυχολογική

(Αναδεικνύει το άτομο και την υποκειμενική του πολυπλοκότητα σε καθοριστικό παράγοντα επικοινωνίας)

- C. E. Osgood & W. Schramm (1954)
- G. Gerbner (1956)
- D. Berlo (1960)
- G. Maletzke (1963)
- S. Chaiken (1980) και R. E. Petty & J. T. Cacioppo (1983)

Κοινωνιοψυχολογική και κοινωνιολογική

(Αντιλαμβάνεται την επικοινωνία ως το εργαλείο συγκρότησης συλλογικών σχέσεων κ.λπ.)

- E. Katz & P. F. Lazarsfeld (1955)
- J. W. Riley & M. W. Riley (1959)
- E. Goffman (1974)
- M. Lobrot (1993)
- P. Hartley (1999)

Συστημική Θεωρία (Palo Alto)

- P. Watzlawick (1969)

Γλωσσολογική-πραγματολογική

(Αναγνωρίζεται η συμβολική-συναισθηματική χροιά των λεκτικών και των μη λεκτικών επικοινωνιακών στοιχείων)

- K. Bühler (1934)
- Ch. Morris (1938)
- H. P. Grice (1957)
- J. L. Austin (1962)
- J. R. Searle (1969)
- N. Luhmann (1975)
- Th. Herrmann (1985)
- J. Habermas (1986)

Νευροεπιστημολογική

(Αναδεικνύεται η συμβολή του νευρικού συστήματος στην επικοινωνία)

Ολιστική

(Αποτελεί προσπάθεια εύρεσης μιας κοινής συνισταμένης όλων των παραπάνω)

Σχεδιάγραμμα 1. Συγκεντρωτικός πίνακας θεωριών επικοινωνίας και των κυριότερων εκπροσώπων της (Σταμάτης, 2005).

της ανανέωσης της απομνημονευμένης πληροφορίας», σύμφωνα με το οποίο όλοι οι άνθρωποι ενημερώνουν συνεχώς και με εντελώς προσωπικό τρόπο τα μνημονικά τους αρχεία, ανανεώνοντας αδιαλείπτως και επιμελώς τις πληροφορίες που έχουν ήδη καταχωριστεί σ' αυτά ή δημιουργούν νέα. Τα υφιστάμενα μνημονικά αρχεία, στα οποία έχει εντυπωθεί τεράστιος όγκος πληροφοριών ποικίλου περιεχομένου, ανανεώνονται διαρκώς με νέα, επιλεγμένα δεδομένα, ενώ τα παλαιά είτε λησμονούνται είτε αξιολογούνται ως χρήσιμα, οπότε ταξινομούνται και απομνημονεύονται δημιουργώντας βάσεις μνημονικών δεδομένων προς αξιοποίηση. Η δυνατότητα αυτή εξαρτάται αφενός από τη μνημονική ικανότητα και αφετέρου από τις ψυχονοητικές λειτουργίες (βούληση, κρίση, ενδιαφέροντα, αντίληψη) και τις βιοτικές αναγκαιότητες κάθε ατόμου.

Στο πλαίσιο της ολιστικής προσέγγισης η επικοινωνία εκλαμβάνεται ως πολύπλοκη, αμφίδρομη επαναλαμβανόμενη διαδικασία και θεωρείται ως η κοινή συνισταμένη μιας σειράς επιμέρους διαδικασιών. Το γενικό πλαίσιο της ολιστικής θεώρησης της επικοινωνίας προϋποθέτει την ύπαρξη δύο τουλάχιστον προσώπων (διαπροσωπική επικοινωνία), τα οποία προβαίνουν αμοιβαία σε κάθε συνειδητή επικοινωνιακή πράξη (communication act) (Σταμάτης, 2005).

Η επικοινωνιακή πράξη περιλαμβάνει, σε πρώτη φάση, τον νοητικό επικοινωνιακό σχεδιασμό, ο οποίος υλοποιείται κάθε φορά σε διαφορετικό χωροχρονικό πλαίσιο καθώς συναρτάται με την εκάστοτε επικοινωνιακή στόχευση και σε δεύτερη φάση, με την εξωτερίκευση. Κατά την πρώτη φάση επιτελείται μια εσωτερικευμένη διαδικαστική λειτουργία (εσωτερικός διάλογος), στο πλαίσιο της οποίας το πρόσωπο που αρχίζει την επικοινωνιακή διαδικασία (αποστολέας – sender) ακολουθεί μια αλγοριθμική ακολουθία πέντε νοητικών διαδικασιών επεξεργασίας δεδομένων: τη συναισθητική, την ενσυναισθητική ή διαδικασία αναγνώρισης, την αισθησιονοητική, τη διαδικασία αξιολόγησης και τη διαδικασία αναπροσαρμογής.

Η συναισθητική διαδικασία αναφέρεται σε προσωπικά στοιχεία που σχετίζονται με την αυτοεικόνα, την αυτοπεποίθηση, την αυτοαντίληψη γενικότερα του αποστολέα ως πρωταρχικά δομημένη επικοινωνιακή αφετηρία (αυτογνωσία). Ο αποστολέας, δηλαδή, έχει συνειδητοποιήσει με δυνητική πληρότητα τόσο το σύνολο των επικοινωνιακών του δυνατοτήτων όσο και τις επικοινωνιακές δυνατότητες της στιγμής, τις οποίες ελέγχει και αξιολογεί ή και το αντίθετο, ανάλογα με την ψυχοσυναισθηματική φόρτισή του τη δεδομένη στιγμή.

Η ενσυναισθητική διαδικασία ή διαδικασία αναγνώρισης αναφέρεται στην προσπάθεια κατανόησης του παραλήπτη (receiver). Δηλαδή,

ο αποστολέας διερευνά, ερμηνεύει και αξιολογεί τις προσληπτικές ικανότητες και τις αντιληπτικές δυνατότητες του παραλήπτη, τη στιγμιαία επικοινωνιακή του ετοιμότητα, τις επιθυμίες και τις προσδοκίες που τον διακατέχουν σε δεδομένη χρονική στιγμή και ανάλογα συμπεραίνει, αν θα αναπτύξει μαζί του συμμετρική, συμπληρωματική ή καμία επικοινωνιακή σχέση. Τόσο η συναισθητική όσο και η ενσυναισθητική ή διαδικασία αναγνώρισης επηρεάζονται σε πολύ μεγάλο βαθμό από τις επιρροές του κοινωνικού πλαισίου, μέσα στο οποίο διαμορφώνονται τα επικοινωνιακά πρότυπα του αποστολέα και του παραλήπτη.

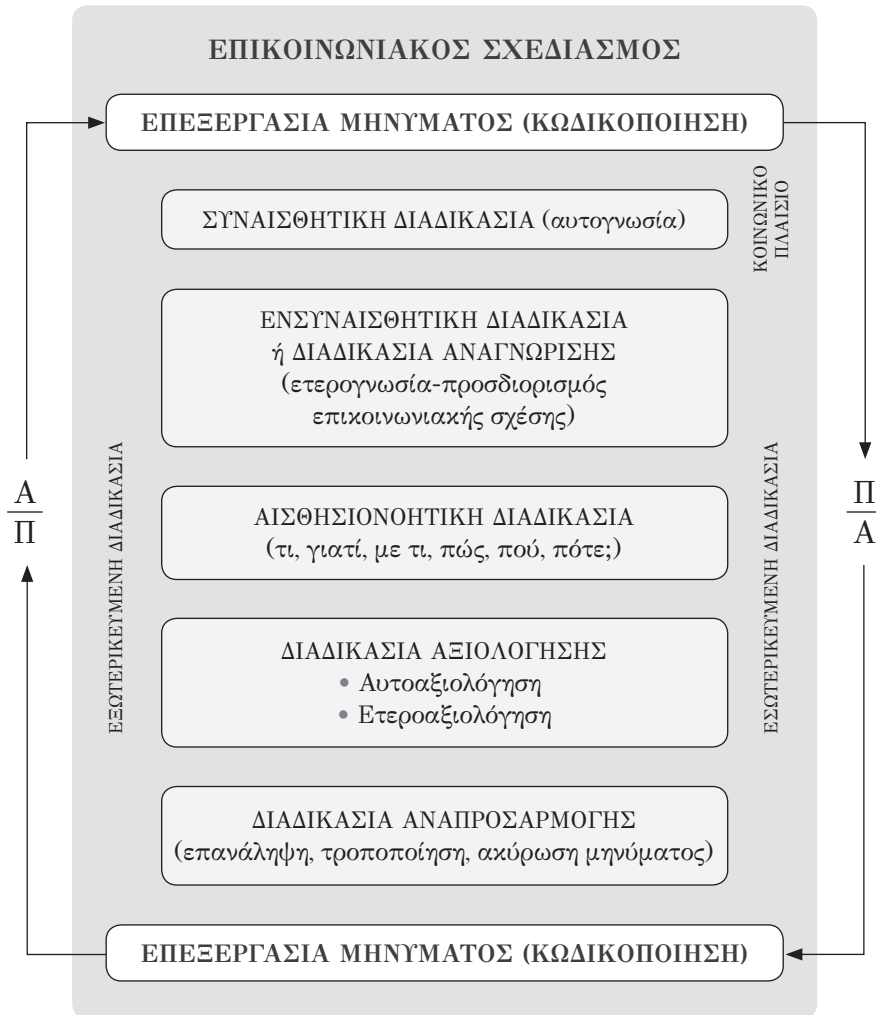
Η ολοκλήρωση της κωδικοποίησης του μηνύματος διέρχεται, στη συνέχεια, από την *αισθησιογονητική διαδικασία*, κατά την οποία ο αποστολέας σταθμίζει και συναρτά την κατά τη βούλησή του επιλογή κάποιου επικοινωνιακού αντικειμένου, που περιλαμβάνει πληροφοριακό και σχεσιακό περιεχόμενο, με την επικοινωνιακή του πρόθεση-σκοπό. Ακολουθώντας, καθορίζει το μέσο με το οποίο θα εξωτερικεύσει την επιλογή του αξιοποιώντας τη λεκτική και μη λεκτική δίοδο έκφρασης, μεμονωμένα ή συνδυαστικά, ανάλογα με τη μορφή επικοινωνίας που θα κριθεί ως η καταλληλότερη. Η λεκτική δυνατότητα σημαίνει για τον αποστολέα πως οφείλει να επιλέξει τις πλέον κατάλληλες λέξεις από ένα σύνολο χιλιάδων λέξεων κάποιου γλωσσικού κώδικα, τις οποίες υποχρεούται να δομήσει γραμματολογικά και συντακτικά, προκειμένου να τις μετασχηματίσει σε νοηματικές εκφράσεις που θα μπορούσαν να γίνουν κατανοητές. Η μη λεκτική δυνατότητα σημαίνει την αξιοποίηση κατάλληλου διαύλου εξωτερίκευσης του πληροφοριακού περιεχομένου, με ταυτόχρονη συναισθηματική του επένδυση. Ο συνδυασμός και η παράλληλη χρήση λεκτικών και μη λεκτικών επιλογών δομούν τη διαδικασία πλαισίωσης του μηνύματος. Στη διαδικασία αυτή διαδραματίζουν ενεργό ρόλο οι μαθημένες ή αυθόρμητα επινοημένες τεχνικές, που συνθέτουν την εκφραστικότητα του αποστολέα, καθώς επίσης ο τόπος και ο χρόνος που θα επιλεγεί για την πραγμάτωση κάθε επικοινωνιακής διαδικασίας.

Στη συνέχεια λαμβάνει χώρα η *διαδικασία αξιολόγησης*, η οποία περιλαμβάνει τα στάδια της αυτοαξιολόγησης και της ετεροαξιολόγησης και οδηγεί στη *διαδικασία αναπροσαρμογής*. Κατά τη διαδικασία αξιολόγησης αποτιμάται συνολικά η εξελικτική πορεία της επικοινωνιακής διαδικασίας. Στο στάδιο της αυτοαξιολόγησης, ο αποστολέας εκτιμά την υλοποίηση της αλγοριθμικής ακολουθίας κωδικοποίησης του μηνύματός του, σε σχέση με αυτό που εμφανίζεται στο στάδιο ετεροαξιολόγησης, κατά το οποίο ο αποστολέας επιζητά να εκτιμήσει, από ό,τι δείχνει η αντίδραση του παραλήπτη, αν αυτός κατανόησε και αν

αποδέχεται το μήνυμά του. Ο αποστολέας, δηλαδή, επιχειρεί διαρκώς και επιτυγχάνει ή πιστεύει ότι επιτυγχάνει, πολλαπλές στιγμιαίες επικοινωνιακές εκτιμήσεις. Τα αποτελέσματα αυτών των εκτιμήσεων του οδηγούν, τελικά, στην ανάπτυξη της διαδικασίας αναπροσαρμογής, δηλαδή στην επανάληψη, στην τροποποίηση ή στην ακύρωση ολόκληρης ή μέρους της επικοινωνιακής πράξης του.

Μετά την ολοκλήρωση της διαδικασίας κωδικοποίησης, ο αποστολέας εξωτερικεύει, εκφράζει ή επικοινωνεί το μήνυμα, αναπτύσσοντας τη δεύτερη φάση πραγμάτωσης της επικοινωνιακής πράξης του, η οποία κορυφώνεται με την πρόσληψη του μηνύματος από τον παραλήπτη. Κατά τη φάση αυτή, ο αποστολέας μεριμνά, ώστε το μήνυμά του να φτάσει στον παραλήπτη απρόσκοπτα και όσο το δυνατόν περισσότερο απαλλαγμένο από στρεβλώσεις, προκειμένου να γίνει πιο εύληπτο, σαφές και καταληπτό, θέτοντας, έτσι, μια σημαντική προϋπόθεση για την κατανόησή του.

Με ανάλογο τρόπο, ο παραλήπτης αναπτύσσει και αυτός με τη σειρά του τις αντίστοιχες φάσεις επικοινωνιακών πράξεων και διαδικασιών επικοινωνίας, στο πλαίσιο τόσο της αποκωδικοποίησης του μηνύματος όσο και της κωδικοποίησης νέου, ως απόρροια κατανόησης του προσλαμβανόμενου μηνύματος και της αποστολής-επιστροφής του στον αποστολέα, ο οποίος τώρα γίνεται παραλήπτης, εφόσον οι ρόλοι αποστολέα και παραλήπτη συνεχώς εναλλάσσονται και αντιστρέφονται κατά τη διάρκεια κάθε επικοινωνιακής διαδικασίας με αντίθετη φορά από αυτήν που ακολουθεί η ανταλλαγή των λεκτικών και μη λεκτικών μηνυμάτων. Η ολιστική προσέγγιση του φαινομένου της επικοινωνίας, η οποία θα μπορούσε να αποδοθεί σχηματικά με την κατασκευή σχετικού θεωρητικού μοντέλου (Σχεδιάγραμμα 2), επιχειρεί να συνθέσει τις θεωρήσεις που έχουν διατυπωθεί για την περιγραφή της μέχρι σήμερα, συχνά από ανθρώπους οι οποίοι περιστασιακά και μόνο ασχολήθηκαν με την επιστημολογική της προσέγγιση, από ανθρώπους που ενέταξαν την επικοινωνία και τη διαδικασία πραγμάτωσης της σε μια παρενθετική πτυχή του έργου τους. Γι' αυτό, πιστεύουμε ότι η ολιστική προσέγγιση της επικοινωνίας, όπως διατυπώνεται στην παρούσα ενότητα, αποτελεί πράξη αποκατάστασης του επικοινωνιακού φαινομένου σε επιστημολογικό πλαίσιο, με πλείστες προοπτικές αξιοποίησης, ιδιαίτερα στον χώρο του εκπαιδευτικού σχεδιασμού, που αποβλέπει στην πραγμάτωση πολυποίκιλων παιδαγωγικών αλληλεπιδράσεων (Σταμάτης, 2005).

Σχεδιάγραμμα 2. Μοντέλο ολιστικής προσέγγισης της επικοινωνίας (Σταμάτης, 2005).

1.4. Έννοια και διάκριση των διαταραχών επικοινωνίας

Ο όρος *διαταραχές επικοινωνίας* (communication disorders) παραπέμπει σε ένα ευρύ και πολύπλοκο φάσμα σοβαρών προβλημάτων ομιλίας, λόγου και ακοής (Power & Dalgleish, 2020· Anderson & Shames, 2005· Tanner, 2002). Για παράδειγμα, οι διαταραχές ομιλίας και λόγου περιλαμβάνουν τον τραυλισμό, την αφασία, το κόμπιασμα, τις διαταραχές

της φωνής (βραχνάδα, πνιγηρότητα, παύσεις και μείωση της έντασης), δυσκολίες άρθρωσης, βραδύτητα στην ανάκληση των λέξεων, διαταραχές που εντάσσονται στο φάσμα του αυτισμού κ.ά. Τα σοβαρά προβλήματα λεκτικής επικοινωνίας και οι γλωσσικές διαταραχές μπορούν να αποδοθούν σε περιβαλλοντικούς παράγοντες που είναι, ως επί το πλείστον, γνωστοί ως προβλήματα που απορρέουν από γεγονότα υψηλού κινδύνου (High Risk Register), όπως η λήψη φαρμάκων κατά τη διάρκεια της κύησης, οι λοιμώξεις των γεννητικών οργάνων (σύφιλη) κ.ά. Οι διαταραχές επικοινωνίας μπορεί να προέρχονται και από άλλες αιτίες, όπως είναι οι μαθησιακές δυσκολίες, η ειδική διαταραχή της ανάγνωσης-δυσλεξία, η εγκεφαλική παράλυση, η δυσπλασία των χειλιών και του στόματος, η νοητική αναπηρία κ.ά., δηλαδή από ποικίλα νευροψυχολογικά και βιοσωματικά αίτια. Οι διαταραχές επικοινωνίας μπορεί, επίσης, να οφείλονται σε βλάβες του ακουστικού οργάνου, που ενδέχεται να επιφέρουν ολική ή μερική απώλεια της ακοής, καθώς η κώφωση μπορεί να επιφέρει δυσκολίες ή ακόμη και πλήρη ανικανότητα λήψης ηχητικών σημάτων (Savarimuthu & Ponniah, 2023).

Σύμφωνα με έρευνες, τα προβλήματα λόγου εμφανίζονται περίπου στο 5% των παιδιών σχολικής ηλικίας (Haynes et al., 2005· Kuder, 2007). Περίπου ένα ποσοστό του 3% των παιδιών αυτής της ηλικίας αντιμετωπίζει προβλήματα άρθρωσης, το οποίο, συνήθως, με την πάροδο της ηλικίας μειώνεται αρκετά. Ανάλογα είναι τα ποσοστά παιδιών με προβλήματα ακοής (5%) (Boothroyd, 1981). Από αυτά ένα ποσοστό περίπου 15% χρειάζεται ειδική αγωγή για την αντιμετώπιση του προβλήματος. Στα γενικά συμπτώματα ενός παιδιού με διαταραχές επικοινωνίας συμπεριλαμβάνονται η γλωσσική καθυστέρηση, η αδυναμία προσανατολισμού, η αργή και ακατάληπτη ομιλία και οι δυσκολίες στη μορφοσύνταξη και στην εκφορά του λόγου εξαιτίας της παραποιημένης προφοράς φθόγγων. Ο τραυλισμός και η δυσκολία στην έκφραση αποτελούν διαταραχές λόγου που, συνήθως, εμφανίζονται στην ηλικία των 3-4 ετών και ενδέχεται να εξελιχθούν σε παροδικές διαταραχές, που θα εκλείψουν κατά την εφηβεία ή σε μια μόνιμη διαταραχή που θα συνεχίσει να υφίσταται. Οι διαταραχές της φωνής συχνά συνδυάζονται με άλλα προβλήματα του λόγου και συνθέτουν μια μικτή επικοινωνιακή διαταραχή, η οποία μπορεί να περιλαμβάνει επιπλέον ακουστικά προβλήματα (Aryal & Maruthy, 2022).

Πιο συγκεκριμένα, οι διαταραχές της λεκτικής επικοινωνίας διακρίνονται στις διαταραχές ομιλίας και λόγου (speech disorders) και στις γλωσσικές διαταραχές (language disorders) (Hedge, 2007). Με τον όρο *διαταραχές ομιλίας και λόγου* σχετίζονται τα προβλήματα που εμφρα-